

ДОСВІД ВИКЛАДАННЯ ДИСЦИПЛІН КАФЕДРИ ЕКОНОМІКИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА І ЕКОСОЦІОЛОГІЇ ДЕРЖАВНОГО АГРОЕКОЛОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Стрімкий розвиток екологічної ситуації потребує перегляду структури і змісту суспільних дисциплін. Однією із таких базових дисциплін повинна стати "Екологічна економіка", прикладними аспектами якої є "Економіка екологічного сільського господарства", "Математична екологія" та "Еколого-економічне обґрунтування господарських рішень".

Економічні науки, як науки з господарської діяльності людини, відображають соціальні відносини, політичні погляди, спосіб виробництва, інші ідеологічно-суспільні цінності, що історично склалися. В сучасних умовах, коли рівень розвитку людства виявився настільки високим, що чинить істотний вплив на всі глобальні, загальнопланетарні процеси, минулі і теперішні економічні теорії, основною метою яких було і є подолання сил природи з метою задоволення всезростаючих потреб людей, стають не тільки неефективними, але й небезпечними перш за все для самого суспільства та для інших екологічних систем. Сучасна екологічна криза виникла перш за все через протиріччя рівня техніко-економічного прогресу і усвідомлення людиною свого місця і ролі в розвитку природи, причому розвиток соціально-психологічної свідомості відстає від розвитку продуктивних сил. Тому, як і в минулі епохи (рабовласницька, феодальна, капіталістична, соціалістична тощо) на підставі осмислення накопиченого історичного досвіду господарської діяльності виникали відповідні економічні теорії. Сьогодні в епоху глобальної екологічної кризи повинно сформуватися нове економічне вчення, нове осмислення господарських і соціальних відносин. Це вчення на підставі історичного аналізу повинно виявити тенденції розвитку соціального мислення, знайти шляхи удосконалення екологічних і соціальних відносин, виробити рекомендації екологічної господарської діяльності, зняти проблему екологічної напруженості тощо. Все це обумовлює перехід від існуючої традиційної до нової екологічної економіки.

Основним змістом екологічної економіки повинен бути детальний опис економічних вчень минулого з метою виявлення причин і тенденцій виникнення екологічних катастроф (економічних, соціальних, атмосферних, геологічних, техногенних тощо), виявити причинно-наслідкові зв'язки між цими відносинами і екологічними процесами. Другим завданням екологічної економіки є ретельний опис вже відомих екологічних, економічних і соціальних законів розвитку людства і природи в цілому, виявити і обґрунтувати нові закони такого розвитку. Усвідомлення і систематизація вказаних законів дозволяє проводити реальний аналіз причин виникнення катастрофічних ситуацій, прогнозувати еколого-економічні результати тих або інших видів господарської діяльності, здійснювати відповідний синтез еколого-соціальних, еколого-економічних, еколого-технічних та інших об'єктів і систем, тобто здійснювати усвідомлений вибір напрямків розвитку людства. Тому **екологічна економіка** повинна являти собою інтелектуальний прорив свідомості людства в сферу екології як науки про самоорганізацію, самоадаптацію і саморозвиток усіх природних систем нашої планети.

Екологічна економіка, таким чином, повинна стати інтегруючою, загальноінтелектуальною, фундаментальною, загальноосвітньою дисципліною як філософія, політекономія, соціологія, етика тощо, яку повинні вивчати не лише всі студенти вищих навчальних закладів, але й учні загальноосвітніх шкіл. Тільки тоді можна вирішити проблему

диспропорції розвитку свідомості і технічного прогресу, коли еколого-економічна ідеологія відобразиться у свідомості всіх членів суспільства. Оскільки буття визначає свідомість, реалізація ідей екологічної економіки буде стимулювати відповідне переосмислення інших суспільних дисциплін, формування нового провідного історико-філософського, соціально-політичного, науково-технічного світогляду.

Отже, основи **екологічної економіки** повинні вивчати всі студенти всіх факультетів і спеціальностей Державного агроекологічного університету. Оскільки ця дисципліна тісно пов'язана або корелює з філософією, політекономією, соціологією, історією економічних вчень та іншими суспільними науками, то її викладання необхідно починати після вивчення вказаних дисциплін, тобто на 3–4 курсах. Обсяг годин на цю дисципліну обґрунтовується необхідністю викладання історичних фактів, що свідчать про неминучість переходу до екологічного господарювання, формулювання екологічних законів, яких сьогодні нараховується більше сотні, визначення шонайважливіших правил і принципів екологізації економіки, обґрунтування основних еколого-економічних показників господарської діяльності тощо. Навіть якщо частку цих тем передати філософії, політекономії, соціології, історії економічних вчень, то всеодно на вивчення екологічної економіки необхідно відвести для неекономічних спеціальностей – 1 кредит, для економічних – 2 кредити.

Подібна дисципліна під назвою “Теорія економіки навколишнього середовища” введена в ДАУ у 1993 році і викладалася на кафедрі економіки навколишнього середовища і екосоціології з 1995 року тільки студентам економічних спеціальностей. Досвід впровадження цієї дисципліни свідчить про те, що вона формує принципово нову систему поглядів на суспільні відносини, на відносини людини з навколишнім середовищем, на перспективу розвитку людства. Висловлювання студентів на семінарах, факультетських, загальноузівських і міжвузівських конференціях наочно демонструють природний їх інтерес до ідеї екологічної економіки, свідчать про стійку впевненість в раціональності цих ідей, без яких розвиток людства неминуче зайде у безвихідь.

Практичним завданням екологічної економіки є організація екологічної господарської діяльності, що в межах кафедри економіки навколишнього середовища і екосоціології ДАУ складала дисципліни “Економіка навколишнього середовища у сільському господарстві” та “Економіка природокористування”, а в інших ВУЗах це “Екологічне будівництво”, “Екологічне промислове виробництво”, “Екологічний транспорт”, “Екологічна енергетика” тощо. Такий підхід подібний тому, як раніше на підставі політичної економії розроблялися “Економіка сільського господарства”, “Економіка АПК”, “Економіка легкої промисловості”, “Економіка транспорту” тощо, тобто і загальнотеоретична дисципліна “Екологічна економіка” повинна визначати галузеві еколого-економічні напрямки. Нажаль за непорозумінням це не підтримується в ДАУ, оскільки з 1993 року дисципліна “Економіка навколишнього середовища у сільському господарстві” викладалася на факультеті ветеринарної медицини, агроекологічному, зооінженерному, екологічному факультетах і навіть була профілюючою дисципліною спеціалізації “Економіка і менеджмент навколишнього середовища” на факультеті аграрного менеджменту, а зараз вона залишилася тільки на екологічному факультеті і факультеті ветеринарної медицини та й то у скороченому вигляді як “Економіка навколишнього середовища”.

На думку викладачів кафедри економіки навколишнього середовища і екосоціології практичною реалізацією **екологічної економіки** в сільському господарстві повинна бути дисципліна “Економіка екологічного сільського господарства”, де розглядатимуться такі методи виробництва, які, з одного боку, забезпечили б людей збалансованим харчуванням, а з другого – не порушували б геоєкоценози різного ієрархічного рівня через надмірну інтенсифікацію або екстенсифікацію сільськогосподарської діяльності. Наприклад, сьогодні можна зустріти дві надто суперечні точки зору, однаково небезпечні для людства: 1) виробити якомога більшу кількість сільськогосподарської продукції за рахунок застосування сучасних засобів інтенсифікації розвитку живих організмів (хімікати, пестициди, біологічно активні добавки (БАД), потужна техніка тощо); 2) повністю виключити застосування хімікатів,

пестицидів, БАД тощо з метою отримання так званої “екологічно чистої продукції”. У першому випадку надмірне використання засобів активізації росту веде до надмірного накопичення цих речовин в організмах людей і, як наслідок, до масових патологічних змін, а в другому – недостатнє застосування активізуючих засобів веде до не менш важких наслідків для людей через небезпечні захворювання рослин і тварин.

У природі абсолютно шкідливих і абсолютно корисних речовин не існує і відповідно стародавній науці гомеопатії організм повинен приймати в необхідній пропорції всі відомі елементи. Тому основним завданням екологічного сільського господарства є оптимальне застосування добрив, пестицидів, технічних засобів тощо на підставі синтезу агроєкоценозів макро- (регіон, зона, область,), мезо- (район, місто, село) і мікро- (поле, ділянка) рівня з найбільш повноцінними властивостями (виробництво пшениці, хмелю, кукурудзи, картоплі, полуниці тощо). Сьогодні розроблено немало підходів такого синтезу і завдання виникає лише в їх усвідомленні і широкому практичному використанні фахівцями всіх галузей сільськогосподарського виробництва.

Наведені вище приклади свідчать про те, що методи екологічного сільськогосподарського виробництва, тобто “Економіку екологічного сільського господарства” необхідно викладати на всіх факультетах для студентів всіх спеціальностей і спеціалізацій. Оскільки ця дисципліна логічно витікає з дисципліни “Екологічна економіка”, то вона повинна вивчатися на 4 курсі обсягом 1–1,5 кредитів у залежності від спеціалізації. Необхідно також виконання курсових і дипломних проектів (робіт) з цієї дисципліни. Обґрунтування такого обсягу годин – велика кількість і велика розбіжність заходів і засобів виробництва різних видів сільгосппродукції.

Дисципліна “Економіка природокористування” була введена для вивчення в ДАУ з 1999 року за вимогами Міністерства освіти й науки України. Типова програма з цієї дисципліни свідчить, що основним її завданням є оптимальне використання ресурсів навколишнього середовища та їх відтворення, переробка і депонування відходів, проведення природоохоронних заходів тощо. Тому таку дисципліну можна вважати як галузеву, що вивчає методи екологічного видобування і використання ресурсів навколишнього середовища не обов’язково у сільському господарстві.

Організація екологічної господарської діяльності повинна здійснюватись на державному рівні. Елементами такої організації сьогодні є мережа екологічної експертизи, розширення сфери впливу Міністерства екології та природних ресурсів і законодавче забезпечення будівельних норм, відповідно яким ні один проект не може бути реалізований без еколого-економічного обґрунтування. Відповідно цим вимогам таке обґрунтування повинен мати кожен дипломний і курсовий проект (робота) будь-якого вищого навчального закладу і особливо Державного агроєкологічного університету як провідного екологічного ВУЗу Полісся України. Таке обґрунтування викладалось в дисципліні “Еколого-економічне обґрунтування господарських рішень”, яка вивчалась студентами ДАУ з 1995 по 2000 роки. Конче необхідно вивчення цієї дисципліни виявилось і в 2001–2002 роках, коли з’ясувалося, що ні один дипломний проект (робота) не мають певного еколого-економічного обґрунтування, причому студенти навіть не уявляють як його виконувати, а більшість їх наукових керівників не можуть нічим їм допомогти.

Основним змістом дисципліни “Еколого-економічне обґрунтування господарських рішень” повинно бути: *оцінка* впливу проектованої діяльності на навколишнє середовище; *оцінка* збитків від надмірного такого впливу; *оцінка* ризику екологічної господарської діяльності; *прогнозування* зниження тиску на навколишнє середовище за рахунок заходів і засобів зменшення викидів забруднюючих речовин; *визначення* нанесеного збитку; *оцінка* економічного ефекту від реалізації цих заходів і засобів; *розрахунок* економічних показників проектованої діяльності з урахуванням зниження якості навколишнього середовища і проведення заходів щодо відновлення цієї якості. Все це вимагає систематичного викладання матеріалу, демонстрації прикладів помилкових рішень і стандартизації еколого-економічних

розрахунків, для чого необхідно не менше 1,5–2 кредити навчального часу на 5 курсі перед дипломною практикою.

Базою дисципліни “Еколого-економічне обґрунтування господарських рішень” є дисципліна “Економіка екологічного сільського господарства” і “Моделювання екологічних систем”, котру інколи називають “Математичною екологією”, де всі закони екології розглядаються на основі математики (так, як “Математична фізика”, “Математична хімія”, “Математична біологія” тощо). Враховуючи те, що сучасний математичний апарат є ефективним, хоча й достатньо складним інструментом дослідження будь-яких об’єктів і процесів, у тому числі екологічних систем, особливо з використанням ЕОМ, для його вивчення необхідно не менше 1–2 кредити в залежності від спеціалізації студентів. Оскільки “Математична екологія” є базою “Еколого-економічного обґрунтування господарських рішень”, то її слід викладати на 4 курсі у 8 семестрі.

На підставі цього обґрунтування, пропонуємо:

1) дисципліну “Теорія економіки навколишнього середовища” перейменувати в дисципліну “Екологічна економіка” і планувати її для вивчення студентами 3–4 курсів неекономічних спеціальностей в розмірі 1–1,5 кредити, а економічних – 1,5–2 кредити на всіх факультетах ДАУ;

2) дисципліну “Економіка навколишнього середовища у сільському господарстві” перейменувати в дисципліну “Економіка екологічного сільського господарства” і планувати її для вивчення студентами 4 курсів (друге півріччя) всіх факультетів в розмірі 1–1,5 кредити.

3) повернути дисципліну “Еколого-економічне обґрунтування господарських рішень” для вивчення студентами економічного, агрономічного, екологічного факультетів та факультету аграрного менеджменту, механізації сільського господарства 5 курсів в обсязі навчальних годин 1–1,5 кредити, студентам інших факультетів планувати для вивчення за групою “С”;

4) дисципліну “Моделювання екологічних систем” в обсязі 1–1,5 кредити планувати тим студентам, які будуть вивчати дисципліну “Еколого-економічне обґрунтування господарських рішень”;

5) навчальну дисципліну “Економіка природокористування” ввести розділом “Рациональне використання ресурсів навколишнього середовища” в дисципліні “Екологічна економіка”.

Література

1. Реймерс Н.Ф. Природопользование: словарь-справочник . – М.: Мысль, 1990. – 637 с.
2. Блажкевич Т.П. Актуальные проблемы создания всеобщей теории экологической экономики // Вісн. Дніпропетр. держ.аграр.ун-ту . – 1999 . – № 1/2 . – С.101–104.
3. Блажкевич Т.П., Волочков В.В. Необхідність та перспективи вдосконалення еколого-економічної освіти студентів // Вісн. Держ. агроеколог. ун-ту . – 2000 . – № 2. – С.309–313.
4. Блажкевич Т.П., Волочков В.В. Економіко-географічна реструктуризація і регенерація ресурсів навколишнього середовища у сільському господарстві. Методичні рекомендації . – Житомир . – 2001 . – 43 с.